

XX əsrin 20-30-cu illərində Azərbaycanada erkən evlilik

Bolşeviklərin və solçu feministlərin 20-30-cu illərdə Rusiyada həyata keçirdikləri "seksual inqilab" layihəsinin SSRİ dövlətinə daxil olan Azərbaycan SSR ərazisində reallaşdırılması mümkün deyildi. Çünki o dövrdə Azərbaycan ərazisində islam dininin və patriarxal ənənələrin təsiri çox güclü idi. Bolşeviklər, müsəlman əhalinin "seksual inqilab" layihəsinə qarşı sərt müqavimət göstərəcəyindən və nəticədə, Rusiyanın müsəlman coğrafiyasında öz geostrateji mövqelərini itirəcəklərindən ehtiyat edirdilər. Buna görə də, müsəlmanların yaşadığı ərazilərdə bu siyasətin başqa bir səviyyədə ehtiyatla həyata keçirilməsi lazım gəlirdi.

1921-ci ildə Moskvada keçirilən Ümumrusiya iclasında deyirdi ki, "Şərqi milli bölgəsində olan qadınlar arasında təbliğat-təşviqat işləri Şərqi xalqlarının mədəni və coxyönlü iqtisadi inkişaf formalarına uyğun şəkildə aparılmalıdır". Bolşeviklər və feministlər müsəlman coğrafiyasında, ilk növbədə, islam dininin və patriarxal ənənələrin təsirinə ortadan qaldırılması, qadınların çarşabdan xilas edilməsi, qadın azadlığı ideyası altında onları ailə-ev işlərindən azad edib, ictimai işlərə cəlb edilməsi istiqamətində fəaliyyət planı hazırladılar. Azərbaycanda və digər müsəlman coğrafiyasında bu işləri idarə edən bolşeviklər və feministlər (K.Radka, E.Armant, A.Kollontay, K.Setkin və s.), həmin işləri daha ifrat bir səviyyədə Rusiya, Ukrayna və digər xristian respublikalarında həyata keçirirdilər.

1921-ci ildə Azərbaycan SSR-in ilk Konstitusiyasında bütün sahələrdə qadın və kişilərin bərabərliyi barədə qanun (maddə 79) qəbul olundu. Çoxarvadlılıq, erkən evlilik, məcburi nikah halları cinayət hesab edildi və qızlar üçün nikah yaşı 16 yaş təyin edildi.

R.Məmmədov yazır: "Əslində, bu qanunların qəbul edilməsi cəmiyyət üçün müsbət hal idi. Azərbaycan ərazisində 1872-ci ilədək cahil ruhənlərin verdikləri dini fətva görə evlilik yaşı qızlar üçün 9, oğlanlar üçün 12 hesab olunurdu. 1872-ci ildən sonra qızlar üçün 13, oğlanlar üçün 15 oldu.

Çoxarvadlılıq, erkən evlilik, məcburi nikah hallarından ən çox narazı olanlar da müsəlman qadınları idi. Lakin onlar qorxduqları üçün bu hallara qarşı açıq etiraz edə bilmirdilər. 1921-ci il Bakı qurultayına qatılan 1188 qadın nümayəndədən 815 nəfəri Bakıdan olan azərbaycanlı qadınları idi. Onların əsas şikayətləri 9-12 yaşında qızların ərə verilməsi məsələsi idi.

Müsəlman ölkələrində sosializm sistemini qurmaq üçün, müsəlman qadınlarını yeni sovet sistemi quruculuğuna cəlb etmək lazım idi. Əks-təqdirdə, müsəlman ölkələrində sovet socialist sisteminin qurulması mümkün olmazdı. Qadınlar patriarxal sistemin çökməsini istəməyəydilər, bolşeviklər öz istəklərinə nail ola bilməzdilər. Çünki ruhənlərin və mülkədarların təhriki ilə kişilər öz allələrini qorumaq üçün müqavimət göstərəcəkləri və bir araya gələrək, sistemin kök salmasına mane olacaqdılar. Lakin belə olmadı.

Qadınların böyük bir qismi sistemin zülümlərinə dözmədilər və xilas yolunu sosializm sisteminin yaranmasında gördülər. Onların sayı az deyildi və tədricən sayları artırdı. Çünki artıq qadınlar çoxarvadlılıq, erkən evlilik, məcburi nikah, zorakılıq və hüquqsuzluq hallarına tab gətirə bilmirdilər. Onların mövcud sisteme qarşı feminist inqilabına qoşulmaları və sosializmin gerçəkləşməsi prosesinə cəlb olunmaları, əslində, qadınları hər cür hüquqlardan məhrum edən cahil ruhani təbəqəsinin günahı idi. Onlar, islam dininin qadınlara verdiyi hüquqları təmin etsəydilər, Azərbaycanda və digər müsəlman ölkələrində bolşevizmin qələbəsi mümkün olmazdı. Bolşeviklər, patriarxal cəmiyyətlərin zəif nöqtəsinin, məhz qadın məsələsi olduğunu anladılar üçün, feminist strategiyası ilə onlara hücum etdi.

20-30-cu illərdə postsovet məkanında, həmçinin, Azərbaycan ərazisində feodalizmdən sosializm sistemine keçidlə bağlı baş verən fundamental dəyişikliklər, şüurları və həyat tərzlərini sürətlə dəyişməyə vadar edən çox ağırlı proseslər idi. Bunu, boşanma səviyyəsinin ən yüksək olduğu 1935-1943-cü illərin statistikasına da təsdiq edir. Biz, bu illərdən əvvəlki statistika malik olmadığımız üçün, 1935-1943 illərin statistikasına əsaslanırıq. Lakin əvvəlki illərdən bu proseslərin başladığını və 30-cu illərdə yüksək həddə çatdığını söyləyə bilərik.

Öz acınacaqlı durumundan narazı olan qadınlar Azərbaycanın müxtəlif yerlərində yaradılan qadın klublarına sığınır və orada bir araya gəlirdilər. Bu klublar, onların dərslərinin müzakirə olunduğu, çıxış yollarının göstərildiyi, hüquqlar uğrunda siyasi mübarizə yollarının başladığı ictimai-siyasi mərkəzlər olmaqla yanaşı, qadınların sosial-iqtisadi müstəqilliyinə şərait yaradan müxtəlif sənətlərin (toxuculuq, xalçaçılıq, əl işi, təbiiq sənət) və yazıb-oxumağın öyrədildiyi, kitabxalaların və dərnəklərin olduğu (dram, xor, balet), artel və emalatxanalarının fəaliyyət göstərdiyi mərkəzlər idi."

Qadın mərkəzləri, qadınların həyatında ailə ilə cəmiyyət arasında körpü rolunu oynayırdılar. Yəni cəmiyyətə açılmaq istəyən qadınlar qadın klublarına gəlir və burada əldə etdikləri bilik və dəstək vasitəsilə cəmiyyətin həyatına yönəlirdilər. Hətta bu klublar uşaqlara təlim-tərbiyə verən ilk bağça funksiyası da daşıyırdılar. Yəni yeni cəmiyyət modeli bu klublarda formalaşırdı. Bu klubların daşdığı çoxşaxəli funksiyalar tədricən onlardan ayrılaraq, müstəqil fəaliyyət göstərməyə başladılar. 1924-cü ildə Bakıya gələn Klara Setkin bu klublarla tanış olduqdan sonra, onları Şərqi qadınlarının inqilabi iradəsinin dayağ nöqtələri adlandırmışdı.

Klara Setkin bu qadınlara müraciətlə yazırdı: "Biz sizinlə birlikdə hiss edirik. Sizin mübarizəniz necə ağırdır və sizə necə böyük qurbanlar vermək lazım gəlir. Ancaq biz görürük ki, sizin azadlıq və iradə, sizin bəşəriyyətin azad və mədəni nümayəndələrini tərbiyə etmək cəhdiniz bütün düşmən səylərindən güclüdür. Biz inanırıq ki, siz qalib gələcəksiniz".

İctimai keçid prosesi şüurlarda ənənəvi patriarxal stereotiplərin tədricən ortadan qalmasına və yeni gender dəyərlərinin davranış normalarına çevrilməsinə səbəb oldu. Bu keçid boşanmaların və ailə cinayətlərinin sayının çox olması təbii idi. Çünki ənənəvi patriarxal stereotiplər çərçivəsində formalaşan kişilər qadınların (qızlarının, həyat yoldaşlarının, bacılarının və s.) işləmələrini özleri üçün faciə hesab edirdilər. Çünki ictimai qınaq buna imkan vermirdi. Bu, ən yaxşı halda boşanmalarla və evdən qovulmalarla nəticələnirdi.

R.Məmmədov yazır: "Cəmiyyətdə baş verən gender transformasiyası qadınların qurtuluşu və inkişafı, həmçinin, cəmiyyətin modernləşməsi üçün çox mühüm bir hadisə idi. Çünki mürəkkəb ailələrdə qadınlar, böyük bir ailənin hüquqsuz bir üzvü kimi, kollektiv ailə təsərrüfatının reproduktiv işçisi və onun əmək qüvvəsini təmin edən ana qismində iştirak edirdilər. Onların bu strukturda kənardan heç bir yeri və rolu ola bilməzdi. Strukturun daxilində mövcud olan patriarxal iyerarxiya sistemi, onun böyük ailənin baş patriarxının (qayınata) və onun xanımının (qayınana) iradəsinə tabe olmağı vadar edirdi. Kişilər nəslə (əmək qüvvəsini) artırmaq məqsədilə, poliqamiy aile modelini qoruyub-saxlayırdılar. Gələcək əmək qüvvəsi kimi, oğlan övladı dünyaya gətirən qadınların bu strukturda nüfuzu digərlərindən daha çox olurdu. Xüsusilə, erkən evlilik və çoxarvadlılıq qadınların şəxsiyyətinə yönələn ağır zərbə idi. Qadınların bu sisteme qarşı çıxmaları və ona etiraz etmələri mümkün deyildi. Təbii ki, belə bir mühitdə boşanmaların olması da mümkün deyildir (ər evi-gor evi). Bu baxımdan, 20-30-cu illərdə yeni ictimai proseslərlə gələn, gender transformasiyası qadınların həyatında böyük bir irəliləyiş idi."

Qadınlar bütün çətinliklərə baxmayaraq, mübarizə aparırdılar. Onlar deyirdilər: "Klubla gəldik, emalatxana yaratdıq, qadranı çıxardıq, savadsızlıqdan azad olduq, bəs sonra? Başqa qadınlara da kömək etmək lazımdır". Buna görə də, onlar imtahan verərək, kəndlərə yollarını və orada qadınların maariflənmələri istiqamətində fəaliyyət göstərirdilər. Qadınların maarifləndirilməsi işində "Şərqi qadın" jurnalı böyük rol oynamışdı.

Əli Bayramlı adına Qadın Klubu 1 il ərzində (1920-1921) 20 min qadını öz ətrafında toplamış və 75 aktivist hazırlamışdı. 1926-1932-ci illərdə 150 min azərbaycanlı qadın klubla cəlb olunmuşdu. Artıq 1927-ci ildə Azərbaycanda 4 min qadın çalışırdı (ümumi işləyənlərin 4,5%-i). 1930-cu ildə kolxozlarda işləyən qadınların ümumi sayı 37%, 1933-cü ildə respublika xalq təsərrüfatında çalışan qadınların ümumi sayı 24 % qadınlar dövlət işlərinə və siyasi işlərə cəlb olundu.

1927-ci ilin sonunda Azərbaycanda 14846 nəfər qadın həmkarlar ittifaqının, 2504 nəfər sovetlərin üzvü idi, 3349 nəfər qadın ali və orta məktəblərdə, eləcə də, texnikumlarda təhsil alırdılar. Onlardan bir çoxu rəhbər təsərrüfat və həmkarlar ittifaqı işinə irəli çəkilməmişdi.

1929-1931-cu illərdə 324 qadın (əksəriyyəti azərbaycanlı) rəhbər vəzifəyə getirilmişdi. Azərbaycanda SSRİ

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığın artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

də digər respublikalardan fərqli olaraq, daha çox qadın deputat seçilmişdi.

1939-cu il deputat seçkilərində Azərbaycandan seçilən deputatların təqribən 35% (8943) qadın idi. Lakin dindar ailələr, bəy nəsilləri sinfi düşmən kimi ayrı-seçkiliyə məruz qalır və təqib olunurdular.

Çalışan qadınların müəyyən peşə biliklərinə və savada malik olmaları lazım gəlirdi. Bunlar, böyük mübarizənin, praktiki işlərin və fədakarlıqların nəticəsi kimi meydana çıxmışdı. Çünki XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan əhalisinin savadsızlığı səviyyəsi 96,7% idi. XIX əsrin sonunda təhsil alan 2237 qadıncan cəmi 20 nəfəri azərbaycanlı idi. Əhalinin savadı 1926-cı ildə 18,5% idisə, 1939-da 73,3%-ə qalxdı. Qadınlar arasında savad 1926-1939-cu illərdə 3,1%-dən 54,7%-ə yüksəldi.

1920-ci ildən başlayaraq, Azərbaycan, SSRİ dövlətinə daxil olmaqla, sürətlə sosializm quruculuğu sistemine keçid etmişdir. Bu dövrdə "qadın azadlığı" və qadınların hüquqlarının təmin olunması adı altında, onların ucuz əməyindən yararlanmaq məqsədilə evdən təhsilə, ictimai işlərə və sənayeyə cəlb olunması prosesi başladı. Ucuz ictimai iş mərkəzlərinin, pulsuz uşaq bağçalarının açılması da qadınların evdən sosial həyata cəlb olunmalarını təmin etmək üçün şərait yaratdı.

Qadınların istehsalat və cəmiyyətə həyatına qatılmalarını təmin etmək üçün, uşaq bağçaları və məişət xidmətlərinin sayı artırıldı. Bakıda 1927-ci ildə 21 bağçada 1278 uşaq, 1940-cı ildə 236 bağçada 19 min uşaq (40% azərbaycanlı) tərbiyə olu-

nurdu. Gəncə uyezində isə, 1927-ci ildə 607 bağçada 22.400 uşaq var idi. Lakin bağçalarda şərait çox bərbad olduğu üçün, qadınlar ora öz şəxsi hesabları və fədakarlıqları ilə yardım edirdilər. İctimai iş sektorunda inkişaf edirdi. 1933-cü ildə 1268, 1940-cı ildə 2.308 oldu. Əgər 1930-cu ildə işləyən ailəli qadın ev işlərinə həftədə 40 saat sərf edirdisə, 1963-cü ildə bu - 29,8 saat təşkil edirdi.

1929-cu ildə AK(b)P MK prezidiumu çadra geyimini qadağan edən qərar qəbul etdi. Kişilərə isə, papaqla kinoteatr və digər mədəni yerlərdə gəzmək qadağan edildi. 1928-ci ildə 12573 nəfər, 1929-cu ildə isə, 20387 nəfər qadın çadranı atdı. Sonrakı illərdə bu rəqəm daha da çoxalmışdı. Xatırladıq ki, 1917-ci ildə Bakıda Zaqaqazıya Müsəlmanlarının Qurultayına bir qrup çadrasız və üzəuəq qadın gələrək, orada çıxış etmişdir. Qurultayda iştirak edən ruhanilər qrupu hiddətlənərək, zalı tərək etmişlər. Onlar, o gündən etibarən cəmiyyəti ayağa qaldırmağa müvəffəq olmuşlar. Bunlar göstərirdi ki, cəmiyyət qadınların çadranı atmalarına çox sərt yanaşır. Çünki həmin dövrlərdə əhalinin sıx yaşadığı yerlərdə qadınların əsas geyim forması çadra idi. Kənd yerlərində çadra deyil, yaşmaq bağlanırdı. Buna görə də, 1929-cu ildə çadra geyiminə qoyulan qadağa, kişilərin ayağa qalxmalarına səbəb oldu. Kişilər fəal qadınları sevmir, onları təhqir edir və ərələri onları boşayırdılar. Bu dövrdə qadınlara qarşı zorakılıq halları, boşanmalar yüksək olur və etirazlar baş qaldırılmışdı.

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru